

[BABY'S EN EEN RUIM HUIS IN DE SUBURB: EEN NEERGANG VOOR DE ROTTERDAMSE BIOSCOOPEN]

Een onderzoek naar de geldigheid van de verklaringen van Douglas Gomery, Wim Knulst en Bart Hofstede voor de terugloop van het bioscoopbezoek in Rotterdam tijdens de periode 1946 tot 1970

 Naam Anne de Wolde

Studentnummer 3669432

Studiejaar 2013-2014

Datum 11 augustus 2014

Begeleider Clara Pafort-Overduin

Onderdeel BA Eindwerkstuk

Thema Nederlandse Film- en Bioscoopgeschiedenis

Inhoudsopgave

1. Inleiding	2-4
2. Theoretisch kader: verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede	5-20
2.1. De demand theory door Douglas Gomery	5
2.1.1. Het element van substitution	6
2.1.2. Het element van income	7
2.1.3. Het element van complements.....	7
2.2. De these analyse door Wim Knulst	8
2.2.1. De substitutie-, competentie en vertrossingsthes.....	8-9
2.2.2 Maatschappelijke omstandigheden in Nederland.....	9-11
2.3. Een analyse door Bart Hofstede.....	12
2.4. Een vergelijking van de verklaringen van Gomery, Knulst, Hofstede.....	13
2.4.1. Achtergrondinformatie van de onderzoeken.....	13-14
2.4.2 Een inhoudelijke vergelijking van de verklaringen.....	15-18
2.5. Eigen observaties: kanttekeningen.....	19
2.5.1. Geldigheid van de factor ‘televisie’ als verklaring.....	19
2.5.2 Geldigheid van de factor ‘auto’ als verklaring.....	20
2.5.3. Geldigheid van de factor ‘permissive society’ als verklaring.....	20
3. Casusanalyse: Rotterdam bezien vanuit de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede	21-28
3.1. Suburbanisatie en babyboom in Rotterdam.....	21-23
3.2. Welvaartsgroei in Rotterdam.....	24-25
3.3. De komst van televisie in Rotterdam.....	26-28
3.4. Toegenomen criminaliteit in Rotterdam.....	28
4. Conclusie	29-30

Bibliografie

Bijlagen

1. Inleiding

Naar de bioscoop gaan was tot de jaren veertig van de vorige eeuw een zeer geliefd tijdverdrif voor veel Rotterdammers, voor jong en oud.¹ Dit is echter minder geworden in de loop der jaren.² Men ziet dit aan het aantal bioscoopbezoekers per jaar: waar in 1949 de bioscoop nog 5 miljoen bezoekers trekt, is dit aantal afgenomen naar 2 miljoen bezoekers in 1970.³

Een terugloop van het bioscoopbezoek vanaf 1946 – van het bioscoopbezoek in Rotterdam over de jaren '46, '47 en '48 ontbreken de gegevens – ziet men in geheel Nederland en in de Verenigde Staten. De terugloop van het bioscoopbezoek in de Verenigde Staten is al eerder onderzocht en verklaard door econoom Douglas Gomery in het boek *Shared Pleasures: A History of Movie Presentation in the United States*.⁴ De terugloop in het bioscoopbezoek in Nederland is ook al eerder onderzocht en verklaard, door socioloog Wim Knulst in het boek *Van vaudeville tot video: een empirisch-theoretische studie naar verschuivingen in het uitgaan en het gebruik van media sinds de jaren vijftig* en door socioloog Bart Hofstede in het boek *In het wereldfilmstelsel: Identiteit en organisatie van de Nederlandse film sedert 1945*.^{5 6}

In dit bachelor eindwerkstuk luidt de hoofdvraag als volgt: In hoeverre geven de verklaringen van Douglas Gomery voor de terugloop van het bioscoopbezoek in de Verenigde Staten en de verklaringen van Bart Hofstede en Wim Knulst voor de terugloop van het bioscoopbezoek in Nederland tijdens de periode 1946 tot 1970 een verklaring voor de terugloop van het bioscoopbezoek in Rotterdam tijdens dezelfde periode?

Het is interessant één Nederlandse stad aan een specifiek onderzoek te onderwerpen, om een completer beeld te krijgen van de werking van de theorieën en om te onderzoeken of dit aanleiding kan vormen voor verwerping of bijstelling van – een of meerdere onderdelen van – deze theorieën. Voor Rotterdam is gekozen omdat ik uit een eerder onderzoek naar het terugwinnen van het bioscoopbezoek tijdens de jaren zestig en zeventig door Rotterdamse bioscopen al over Rotterdamse gegevens beschikte. Daarnaast wonen over het algemeen de meeste bioscoopbezoekers in een stedelijk gebied.⁷ Dit schept de verwachting dat de oorzaken van de terugloop van het bioscoopbezoek in

¹ Henk Berg, *Over stalletjes en parket. Rotterdam en het witte doek. Een populair-historisch overzicht van de Rotterdamse en Schiedamse bioscopen. 1896-1996* (Rotterdam: Ad. Donker, 1996), 13-14.

² Berg, *Over stalletjes en parket*, 68.

³ Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Bezoek aan gemakkelijheidsinstellingen* (Rotterdam: Gemeentelijk Bureau voor de Statistiek, 1949-1970).

⁴ Douglas Gomery, *Shared Pleasures: A History of Movie Presentation in the United States* (Madison: University of Wisconsin Press, 1992).

⁵ Wim Knulst, *Van vaudeville tot video: Een empirisch-theoretische studie naar verschuivingen in het uitgaan en het gebruik van media sinds de jaren vijftig* (Rijswijk: Sociaal Cultureel Planbureau, 1989).

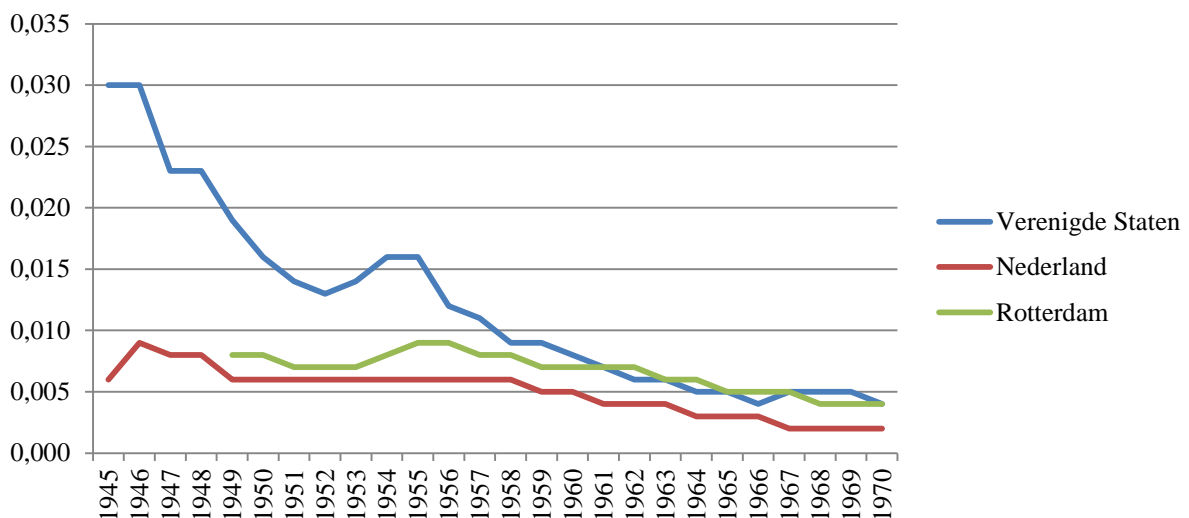
⁶ Bart Hofstede, *In het wereldfilmstelsel: Identiteit en organisatie van de Nederlandse film sedert 1945* (Rotterdam: Delft Eburon, 2000).

⁷ Sociaal en Cultureel Planbureau, *Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek* (Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2008).

stedelijke gebieden van grotere impact waren dan vergeleken met het platteland. Rotterdam is daarom een geschikte stad om evidentie te leveren voor de werking van de theorieën maar als casestudy op voorhand niet geschikter of minder geschikt dan andere steden. Het jaar 1970 is het eindpunt van mijn onderzoeksperiode omdat de situatie zich toen stabiliseerde. Hofstede schrijft dit voor Nederland toe aan de komst van multiplexen: bioscopen met meerdere zalen om een groter publiek tegelijkertijd te bedienen.⁸

Uit gegevens over het aantal bioscoopbezoeken per jaar blijkt dat de terugloop van het bioscoopbezoek in Rotterdam overeenkomsten vertoont met de terugloop van het bioscoopbezoek in heel Nederland. Figuur 1 laat dit zien. Daarnaast is in dit figuur de terugloop van het bioscoopbezoek in de Verenigde Staten weergegeven.

*Figuur 1: Gemiddeld aantal bioscoopbezoeken per persoon per jaar op 1 januari in de Verenigde Staten, Nederland en Rotterdam, 1945-1970*⁹

In dit figuur wordt opzettelijk niet het aantal absolute bioscoopbezoeken per jaar getoond omdat de waarden voor de Verenigde Staten en Nederland dan te ver uiteenlopen waardoor de terugloop van het bioscoopbezoek niet getoond kan worden in één figuur. De y-waarden volgen daarom uit een berekening van het aantal bioscoopbezoekers per jaar gedeeld door de totale bevolking in datzelfde jaar. De cijfers over het bioscoopbezoek zijn afkomstig van het *U.S. Statistical Abstract* voor de Verenigde Staten, het *Centraal Bureau voor de Statistiek* voor Nederland en *Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam: jaarrapporten van de Gemeente Rotterdam*.¹⁰ In bijlage A is

⁸ Hofstede, *In het wereldfilmstelsel*, 109.

⁹ U.S. Statistical Abstract, *Cinema attendance* (United States Census Bureau, 1997), Centraal Bureau voor de Statistiek, *Vijftig jaren statistiek in tijdreeksen* (Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1984), 66 en Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Bezoek aan vermakelijkheidsinstellingen*, 1949-1970.

¹⁰ Ibidem.

een overzicht opgenomen van het aantal bioscoopbezoeken, bevolkingsgrootte en gemiddeld aantal bioscoopbezoeken per persoon per jaar van de Verenigde Staten, Nederland en Rotterdam.

Uit figuur 1 blijkt dat zowel in de Verenigde Staten, Nederland als Rotterdam een terugloop van het bioscoopbezoek heeft plaatsgevonden tijdens de periode 1946 tot 1970 en dat deze terugloop verreweg het grootst was in de Verenigde Staten. De trend van de terugloop van het bioscoopbezoek in Nederland en Rotterdam komt vrijwel overeen maar de Rotterdammer bezoekt de bioscoop nog net iets vaker dan personen gemiddeld in de rest van Nederland. Dit is toe te schrijven aan het gegeven dat Rotterdam een stad is en – zoals gesteld – over het algemeen de meeste bioscoopbezoekers in een stedelijk gebied wonen waar de bioscopen bovendien gevestigd zijn.¹¹

Door te begrijpen welke omstandigheden invloed hebben gehad op de terugloop van het bioscoopbezoek tijdens de periode 1946 tot 1970, kunnen we inzicht verkrijgen in filmconsumptiepatronen.¹² De benadering van dit onderzoek levert hiermee een bijdrage aan de ‘New Cinema History’: recent verkennend onderzoek naar de consumptie van film door mensen die veranderlijk zijn in tijd en ruimte.¹³ Dit brengt met zich mee dat vanuit de sociale geschiedenis verklaard kan worden in hoeverre mensen bereid zijn de bioscoop te bezoeken. Dit wordt in het volgende hoofdstuk duidelijk: er zal blijken dat Gomery, Knulst en Hofstede de terugloop van het bioscoopbezoek vanuit de sociale geschiedenis verklaren door zich op de maatschappelijke omstandigheden in de Verenigde Staten en Nederland vanaf 1945 te richten.

Dit onderzoek is onderverdeeld in vier hoofdstukken. Hoofdstuk 2 van dit onderzoek bestaat uit het theoretisch kader: allereerst wordt in de paragrafen 2.1. tot 2.3. de kern van de onderzoeken van Gomery, Knulst en Hofstede besproken waarbij de aandacht uitgaat naar de verklaringen die zij aandragen voor de terugloop van het bioscoopbezoek. Vervolgens wordt in paragraaf 2.4. ingegaan op de achtergrondinformatie van hun onderzoeken en aangegeven waarin de verklaringen die zij aandragen inhoudelijk overeenkomen en verschillen. Paragraaf 2.5. bevat ten slotte mijn eigen observaties: de kanttekeningen die men kan plaatsen bij de verklaringen. Hoofdstuk 3 van dit onderzoek bestaat uit de casusanalyse van Rotterdam. Aan de hand van onder andere jaarrapporten van de Gemeente Rotterdam over de periode 1946 tot 1970 wordt getoetst of de door Gomery, Knulst en Hofstede gegeven verklaringen ook op de maatschappelijke omstandigheden van Rotterdam tijdens de periode 1946-1970 van toepassing zijn.¹⁴ Ten slotte volgt in hoofdstuk 4 de conclusie waarin wordt besproken of de gevonden onderzoeksresultaten aanleiding vormen tot verwerping of bijstelling van – één of meerdere onderdelen van – deze theorieën.

¹¹ Sociaal en Cultureel Planbureau, *Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek*, 2008.

¹² Richard Maltby, Daniël Biltereyst en Philippe Meers, *Explorations in New Cinema History: Approaches and Case Studies* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2011).

¹³ Ibidem.

¹⁴ Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Bezoek aan vermakelijkheidsinstellingen*, 1949-1970.

2. Theoretisch kader: Verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede

2.1. De demand theory door Douglas Gomery

In zijn boek *Shared Pleasures: A History of Movie Presentation in the United States* presenteert Douglas Gomery zijn onderzoek naar de bioscoopgeschiedenis in de Verenigde Staten vanaf de eerste uitvindingen op het gebied van analoge film in 1880 tot de eerste uitvindingen op het gebied van HDTV – een televisietechniek met hoge kwaliteit – in 1990.¹⁵ In hoofdstuk 5 van dit boek – “New National Chains” – bespreekt Gomery de ontwikkelingen in het bioscoopbezoek in de jaren veertig tot het eind van de jaren zestig.¹⁶ Volgens Gomery is de terugloop van het bioscoopbezoek in de Verenigde Staten een gevolg van sociale en economische ontwikkelingen waarvan hij suburbanisatie en een babyboom als belangrijkste factoren ziet.¹⁷ Onder suburbanisatie verstaat men de trek van mensen uit de stad naar zogenoemde ‘suburbs’ in de directe omgeving van de stad. In de Verenigde Staten vond deze na de Tweede Wereldoorlog plaats. Onder babyboom verstaat men de geboortegolf die in veel landen – waaronder de Verenigde Staten – optrad na de Tweede Wereldoorlog.¹⁸ De babyboom was volgens Gomery gevolg van welvaartsstijging en een ‘marriage boom’: er trouwden meer mensen en zij deden dit op steeds jongere leeftijd.¹⁹

Gomery noemt de demand theory als mogelijke verklaring voor de bijdrage van suburbanisatie en babyboom aan de terugloop van het bioscoopbezoek in de Verenigde Staten. De demand theory is een economische analyse inzake de relatie tussen de bereidheid van een consument om een product of dienst af te nemen en de prijs van dat product.²⁰ Gomery onderzoekt het bioscoopbezoek in de Verenigde Staten als ‘dienst’ en bespreekt hoe door suburbanisatie en babyboom de aantrekkelijkheid van een bioscoopbezoek is afgenomen. Dit laat zich volgens Gomery verklaren vanuit drie elementen die onderdeel vormen van de demand theory:

- a. ‘substitution’
- b. ‘income’
- c. ‘complements’²¹

In de paragrafen 2.1.1. tot 2.1.3. worden deze elementen besproken en hun relatie tot het bioscoopbezoek.

¹⁵ Gomery, *Shared Pleasures*.

¹⁶ Gomery, *Shared Pleasures*, 83-102.

¹⁷ Gomery, *Shared Pleasures*, 83.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Gomery, *Shared Pleasures*, 86.

²⁰ Gregory Mankiw, *Principles of Economics* (Nashville: South-Western Cengage Learning, 2007), 470.

²¹ Gomery, *Shared Pleasures*, 85.

2.1.1. Het element van substitution

Het element van substitution gaat over de invloed van het effect van plaatsvervangende producten of diensten waarop consumenten overgaan.²² Gomery bespreekt dat suburbanisatie en babyboom tot drie vormen van substitutie hebben geleid die van invloed waren op de terugloop van het bioscoopbezoek, namelijk:

- a. substitutie van het leven in de stad door het leven in de suburb
- b. substitutie van interesse in jongerenzaken zoals uitgaan door interesse in het gezinsleven
- c. substitutie van de bioscoop door radio en later televisie²³

Ad a. Na de Tweede Wereldoorlog was er sprake van suburbanisatie door een toegenomen inkomen.²⁴ Amerikanen met een gemiddeld tot hoog inkomen verhuisden uit de stad naar de suburbs van de Amerikaanse steden om daar een groter huis te kunnen bewonen. Het waren vooral deze mensen die voor hun vertrek vaak de bioscoop bezochten die nu de stad verlieten.²⁵ Omdat de bioscopen aanvankelijk gevestigd bleven in de stad, kwam men op een grotere afstand hiervan te wonen. Een bioscoopbezoek kostte daarom niet alleen meer tijd maar ook geld voor brandstof en parkeren.²⁶ Het leven in de suburb werd daarom een substitutie voor het leven in de stad.

Ad b. De Amerikaanse burgers die naar de suburbs waren verhuisd – het publiek dat voorheen vaak de bioscoop bezocht – stichtten gezinnen en richtten zich meer op thuisvermaak.²⁷

Ad c. De gezinnen gingen op zoek naar thuisvermaak voor de kinderen.²⁸ De radio sloot het eerste aan op deze wens: het luisteren naar radio was een activiteit in de huiselijke kring en daarbij goedkoper dan een bioscoopbezoek.²⁹ De radio werd een substitutie voor de bioscoop. Hierna ging televisie radio substitueren. Televisie bood beeld én geluid, en kwam daardoor meer overeen met een film in de bioscoop en was een nog grotere concurrent.³⁰

²² Gomery, *Shared Pleasures*, 85.

²³ Gomery, *Shared Pleasures*, 85-88.

²⁴ Gomery, *Shared Pleasures*, 86.

²⁵ Gomery, *Shared Pleasures*, 88.

²⁶ Gomery, *Shared Pleasures*, 84.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Gomery, *Shared Pleasures*, 88.

²⁹ Gomery, *Shared Pleasures*, 84.

³⁰ Ibidem.

2.1.2. Het element van income

Het element van income gaat over het effect van een toenemend inkomen. Iemand met een toenemend inkomen die verder geen andere toenemende kosten krijgt, zal meer producten en diensten consumeren.³¹ Gomery bespreekt dat het gemiddeld inkomen in de Verenigde Staten vanaf 1946 is toegenomen door gestegen salaris. Bovendien had men tijdens de Tweede Wereldoorlog geld gespaard dat men na de Tweede Wereldoorlog – samen met het gestegen salaris – kon uitgeven aan producten die voorheen niet werden aangeboden op de markt.³² Gomery bespreekt vervolgens aan de hand van het element van income hoe suburbanisatie en babyboom tot drie vormen van uitgaven hebben geleid die van invloed waren op de terugloop van het bioscoopbezoek, namelijk:

- a. consumptie van huizen
- b. consumptie van auto's en huishoudelijke goederen
- c. toegenomen onderhoudskosten voor de kinderen³³

Al deze uitgaven gingen ten koste van het besteedbare budget. In algemene zin steeg het inkomen dus wel, maar in relatieve zin was er minder beschikbaar voor uitgangactiviteiten zoals bioscoopbezoek. Dit had alles te maken met de veranderde levensomstandigheden en de veranderde prioriteiten.³⁴

2.1.3. Het element van complements

Het element van complements gaat over het effect van twee producten die in dezelfde mate worden geconsumeerd: een daling of stijging van de consumptie van het ene product leidt tot een daling of stijging van de consumptie van het andere product.³⁵ Gomery bespreekt dat suburbanisatie en babyboom tot verschillende vormen van complements hebben geleid die van invloed waren op de terugloop van het bioscoopbezoek:

- a. de vraag naar mobiliteit en de aanschaf van auto's
- b. de vraag naar thuisvermaak en de aanschaf van radio en later televisie
- c. het wonen in de suburb en de toegenomen behoefte aan een oppas³⁶

Omdat de kosten van mobiliteit, thuisvermaak en oppas voor de kinderen toenamen, ging men minder consumeren van andere producten: waaronder het bioscoopbezoek.³⁷

³¹ Gomery, *Shared Pleasures*, 85.

³² Ibidem.

³³ Gomery, *Shared Pleasures*, 85-87.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Gomery, *Shared Pleasures*, 87.

³⁶ Gomery, *Shared Pleasures*, 89.

³⁷ Ibidem.

2.2. De these analyse door Wim Knulst

In zijn boek *Van vaudeville tot video: een empirisch-theoretische studie naar verschuivingen in het uitgaan en het gebruik van media sinds de jaren vijftig* presenteert socioloog Wim Knulst zijn onderzoek naar de verschuiving – tussen uitgaan en mediagebruik – in het vermaakspatroon van Nederland vanaf de jaren vijftig tot het einde van de jaren tachtig.³⁸ Hierin bespreekt Knulst onder meer de terugloop van het bioscoopbezoek in Nederland als gevolg van deze verschuiving.

2.2.1. De substitutie-, competentie en vertrouwingsthesen

Knulst noemt drie thesen die een verwachting uitspreken over ontwikkelingen in uitgaansgedrag en mediagebruik: de substitutie-, competentie en vertrouwingsthesen.³⁹ Deze thesen heeft Knulst geformuleerd aan de hand van algemene sociale theorieën met betrekking tot ontwikkeling in het vermaak.⁴⁰ Zij worden kort besproken in hun relatie tot het bioscoopbezoek.

Op basis van de substitutiesthesen verwacht Knulst dat mensen bij een welvaartsstijging vermaak buitenshuis substitueren door thuisvermaak.⁴¹ De verwachting is dat het bioscoopbezoek werd gesubstitueerd door apparaten als radio en televisie.⁴² Op basis van de competentiesthesen verwacht Knulst dat door een langere scholing de culturele kennis onder de mensen toeneemt en de vraag naar cultuurdiensten zal stijgen.⁴³ Knulst spreekt overigens geen directe verwachting uit voor het bioscoopbezoek vanuit deze these, en vermeldt niet of hij het bioscoopbezoek als een cultuurdienst beschouwt. Vanuit de vertrouwingsthesen spreekt Knulst de verwachting uit dat mensen bij een welvaartsstijging een steeds grotere behoefte krijgen aan direct aansprekende vormen van vermaak zoals televisie.⁴⁴

Vervolgens gaat Knulst aan de hand van tijdbudgetdata – dit zijn cijfers over tijdsbesteding – van het *Centraal Bureau voor de Statistiek* na of de drie thesen als geldige verklaring kunnen dienen voor de ontwikkelingen in uitgaansgedrag en mediagebruik.⁴⁵ Door een vergelijking van het aantal uren dat men gemiddeld per week aan de bioscoopbezoek besteedt met het aantal uren dat men gemiddeld per week aan televisiekijken besteedt, kan onderzocht worden of de bioscoop mogelijk werd gesubstitueerd door televisie. Knulst constateert dat de televisie inderdaad het bioscoopbezoek heeft verdrongen. Toch verklaart dit nog niet alles. De televisie heeft weliswaar het bioscoopbezoek verdrongen, maar andere vormen van uitgaan – zoals horeca, musea en attractieparken – zijn juist in populariteit gestegen.⁴⁶ Om een betere verklaring te geven voor de waargenomen verschuiving in

³⁸ Knulst, *Van vaudeville tot video*.

³⁹ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 31.

⁴⁰ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 15 en 31

⁴¹ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 32.

⁴² Ibidem.

⁴³ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 32.

⁴⁴ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 31.

⁴⁵ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 37-49.

⁴⁶ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 47.

uitgaan en mediagebruik, bespreekt Knulst de maatschappelijke omstandigheden vanaf de jaren veertig tot het einde van de jaren tachtig waarin de waargenomen verschuiving volgens Knulst heeft plaatsgevonden.⁴⁷

2.2.2. Maatschappelijke omstandigheden in Nederland

Volgens Knulst hebben de maatschappelijke omstandigheden vanaf de jaren veertig tot een wijziging in de belangstelling van mensen geleid: men kreeg in het algemeen meer belangstelling voor media en minder belangstelling voor uitgaan.⁴⁸ Deze factoren die Knulst in dit verband bespreekt zijn:

- a. De overgang naar een postindustriële samenleving
- b. Veranderingen in het consumptiepatroon
- c. Een toename in de beschikbaarheid van media en uitgaansgelegenheden
- d. De opkomst van de verzorgingsstaat
- e. De opkomst van een 'permissive society'
- f. Een toename van de criminaliteit op straat⁴⁹

Ad. a. Allereerst noemt Knulst de overgang naar een nieuwe type productiestelsel: de postindustriële samenleving waarbij de dienstensector als gevolg van technologische ontwikkelingen de belangrijkste bron voor werkgelegenheid is geworden.⁵⁰ Om in de dienstensector te werken, werd een langere opleiding gevraagd. Doordat de mensen beter waren opgeleid was er meer aandacht voor intellectuele vormen van vermaak dan een relatief eenvoudige vrijetijdsbesteding als de bioscoop.⁵¹

Ad b. Ten tweede noemt Knulst veranderingen in het consumptiepatroon door een welvaartstijging en bevolkingsgroei. Mensen gingen in de randgemeenten van de grote steden wonen waar ruimte was en men zich vervolgens gingen richten op huishoudelijke uitgaven.⁵² De bioscopen in de centra werden hierdoor minder bereikbaar.⁵³ Een toegenomen mobiliteit door de komst van de auto zou dit moeten vergemakkelijken maar het massale autovervoer heeft weer geleid tot overvolle wegen en parkeerproblemen.⁵⁴ Hoe sterker men vanwege de gezinssituatie gebonden is, hoe hoger het aandeel van de vermaakstijd die thuis bij media of televisie en passende dagactiviteiten is gezocht en hoe geringer het aandeel van de uitgaanvoorzieningen als de bioscoop.⁵⁵

⁴⁷ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 75.

⁴⁸ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 75 en 211.

⁴⁹ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 75-94.

⁵⁰ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 77.

⁵¹ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 77 en 92.

⁵² Knulst, *Van vaudeville tot video*, 89.

⁵³ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 79.

⁵⁴ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 79.

⁵⁵ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 156.

Ad c. Ten derde noemt Knulst een toename van de beschikbaarheid van media en uitgaansgelegenheden door technologische innovaties.⁵⁶ Als voorbeeld hiervan noemt Knulst de komst van televisie en de uitbreiding van ontvangstmogelijkheden van buitenlandse televisie in de jaren hierna. Daarbij lijken ook buiten het gebied van uitgaan en media de jaren vijftig meer manieren van vrijetijdsbesteding te bieden. Als voorbeeld hiervan noemt Knulst een uitbreiding van het aantal sporten en sportaccommodaties.⁵⁷ Doordat het aanbod van media en uitgaansgelegenheden meer keuzemogelijkheden laat verliest de bioscoop terrein.⁵⁸

Ad d. Ten vierde noemt Knulst de opkomst van een verzorgingsstaat: een systeem waarin de overheid verantwoordelijkheid draagt voor het welzijn van de mensen dat gefinancierd wordt door de welvaartstijging. Doordat de mensen verzekerd waren van gezondheidszorg, werkgelegenheid en onderwijs hadden zij meer vrije tijd en konden zij zich gaan richten op een langere opleiding en gezinstichting. De aandacht ging uit naar andere zaken dan het bezoeken van de bioscoop.⁵⁹ De opkomst van een verzorgingsstaat heeft bovendien volgens Knulst tot een geïndividualiseerd bestaan geleid.⁶⁰ Doordat men bestaanszekerheid heeft is men niet langer verplicht sociale bindingen te onderhouden met informele netwerken. Men hoeft bijvoorbeeld de verpleging voor een ziek familielid niet langer 'te vriend' te houden. Hierdoor zou men terughoudender geworden zijn ten aanzien van het aangaan van nieuwe bindingen.⁶¹ Knulst doet geen uitspraken over de terugloop van het bioscoopbezoek vanuit dit argument. Mogelijk heeft het bioscoopbezoek hieronder geleden: men gaf bijvoorbeeld de voorkeur aan thuis 'veilig' en alleen televisie kijken dan dat men zich op onbekend terrein in de bioscoop begaf.

Ad e. Ten vijfde noemt Knulst de opkomst van een 'permissive society': tijdens de jaren vijftig was sprake van verzuiling in Nederland. Dit is een verdeling van de samenleving in groepen waar zedelijke orde werd uitgevoerd.⁶² Bioscoopfilms waren toen onderhevig aan de censuur van filmkeuring en televisie was onderworpen aan een preventief overheidstoezicht.⁶³ In de loop van de jaren zestig vond ontzuiling plaats: taboes op bioscoopfilms en media als televisie werden doorbroken. De nieuwe moraal die ontstond staat bekend als de permissive society en kenmerkte zich door vrije meningsuiting en schending van bepaalde gedragsregels.⁶⁴ Dat het bioscoopbezoek desondanks afnam komt volgens Knulst doordat de bioscoop haar formele gedragscodes verloor wat de bioscoop prestige gaf. Daar

⁵⁶ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 81-85.

⁵⁷ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 85.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 86.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Knulst, *Van vaudeville tot video*, 76.

⁶³ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 88.

⁶⁴ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 87.

staat tegenover dat de informele gedragscodes juist de drempelvrees bij andere bezoekers wegnam.⁶⁵

Ad f. Ten slotte noemt Knulst een toegenomen criminaliteit in de avonduren die het bezoek van uitgaansgelegenheden als de bioscoop minder aantrekkelijk maakt.⁶⁶ Daarbij moesten mensen hun woning leeg achterlaten: de voorkeur ging daarom uit naar thuisvermaak.⁶⁷

⁶⁵ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 87-88.

⁶⁶ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 90-91.

⁶⁷ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 93.

2.3. Een analyse door Bart Hofstede

In het boek *In het wereldfilmstelsel: Identiteit en organisatie van de Nederlandse film sedert 1945* presenteert socioloog Bart Hofstede zijn onderzoek naar de internationale positie van de naoorlogse Nederlandse film vanaf 1945 tot het eind van de jaren negentig.⁶⁸ In een poging de positie van Nederlandse film te onderzoeken, geeft Hofstede twee verklaringen voor de terugloop van het bioscoopbezoek in Nederland: de gevolgen van macrosociale ontwikkelingen en de komst van televisie.⁶⁹ De macrosociale ontwikkelingen die Hofstede bespreekt zijn:

- a. Een sterke economische groei
- b. Suburbanisatie gekoppeld aan een toename van mobiliteit
- c. Een babyboom gekoppeld aan een toename van het thuisvermaak
- d. Een toename van de vrije tijd door de komst van een uitgebreid stelsel van sociale voorzieningen, de ‘verzorgingsstaat’
- e. Een veranderde samenstelling van de beroepsbevolking: een groei van de dienstensector in een postindustriële samenleving⁷⁰

Hofstede schrijft hierover het volgende: ‘Samengevat zouden deze macrosociale ontwikkelingen in de jaren zestig de jonge ouders steeds vaker thuishouden, ze vaker in de nieuwe buitenwijken huisvesten, waar ze steeds welvarender zouden worden, terwijl zich er steeds meer alternatieven voor de bioscoop aandienen – niet in de laatste plaats het ‘thuisvermaak’.⁷¹

Met ‘thuisvermaak’ verwijst Hofstede voor de jaren vijftig en zestig naar de komst van televisie. In 1960 had ongeveer twintig procent van de huishoudens een televisie, in 1968 was dit aantal gestegen naar tachtig procent.⁷² Televisie heeft volgens Hofstede de gevolgen van de macrosociale ontwikkelingen voor het bioscoopbezoek versterkt. De terugloop was al ingezet, maar de televisie werkte als een katalysator.⁷³ Omdat deze macrosociale ontwikkelingen en de komst van televisie reeds zijn besproken in de verklaring voor de terugloop van het bioscoopbezoek door Gomery en Knulst, wordt hieraan in deze paragraaf verder geen aandacht besteed.

⁶⁸ Bart Hofstede, *In het wereldfilmstelsel*.

⁶⁹ Bart Hofstede, *In het wereldfilmstelsel*, 58-59

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

2.4. Een vergelijking van de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede

Voordat er een vergelijking van de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede wordt gemaakt, is het allereerst interessant hun onderzoeken in het geheel met elkaar te vergelijken om te begrijpen vanuit welke discipline zij te werk zijn gegaan en wat de uitgangspunten waren voor hun theoretische onderbouwing.

2.4.1. Achtergrondinformatie van de onderzoeken

Gomery, Knulst en Hofstede hebben alledrie een deel van hun onderzoek gewijd aan de terugloop van het bioscoopbezoek vanaf 1946. De insteek van hun onderzoek verschilt echter. Gomery bespreekt de terugloop van het bioscoopbezoek voor zijn onderzoek naar de bioscoopgeschiedenis van de Verenigde Staten, Knulst bespreekt de terugloop van het bioscoopbezoek voor zijn onderzoek naar de verschuiving in het vermaakpatroon in Nederland en Hofstede bespreekt de terugloop van het bioscoopbezoek voor zijn onderzoek naar de internationale positie van de Nederlandse film. Gomery en Hofstede hebben dus beiden een filmhistorisch onderzoek gedaan, terwijl Knulst een sociologisch onderzoek naar vermaak heeft gedaan.

Het interessante aan het onderzoek van Gomery is dat het niet enkel filmhistorisch is maar dat het onderzoek tevens een economisch perspectief biedt op film: als product dat gekocht en verkocht wordt afhankelijk van de behoeften van de consument.⁷⁴ Gomery gebruikt voor zijn benadering van de terugloop van het bioscoopbezoek een algemene economische analyse: de demand theory.⁷⁵ Volgens Judith Thissen – universitair docent aan de Universiteit Utrecht – is Gomery hiermee een van de weinige economen die daadwerkelijk aandacht besteedt aan het economische gezichtspunt van film. In haar artikel *Filmgeschiedenis tussen cultuur en economie* stelt zij onder andere de vraag waarom de economische filmgeschiedschrijving zo weinig voet aan de grond heeft gekregen in Nederland.⁷⁶ Volgens Thissen zou binnen de New Cinema History meer aandacht uit moeten gaan naar film als handelswaar.⁷⁷ De wetenschappelijke relevantie van een dergelijk onderzoek wordt dan ook buiten de eigen discipline onderbouwd.⁷⁸ In de inleiding van dit eindwerkstuk noemde ik dat binnen de New Cinema History vanuit de sociale geschiedenis verklaard wordt in hoeverre mensen bereid zijn de bioscoop te bezoeken. Het onderzoek van Gomery past in zekere zin binnen de New Cinema History omdat Gomery de terugloop van het bioscoopbezoek verklaart vanuit de sociale en economische

⁷⁴ Gomery, *Shared Pleasures*, voorwoord.

⁷⁵ Gomery, *Shared Pleasures*, 84.

⁷⁶ Judith Thissen, *Filmgeschiedenis tussen cultuur en economie* in *Tijdschrift voor mediageschiedenis: Het filmbedrijf en de markt* (2010).

⁷⁷ Thissen, *Filmgeschiedenis tussen cultuur en economie*, 7.

⁷⁸ *Ibidem*.

geschiedenis.⁷⁹ Het onderzoek van Gomery is echter al in 1992 gepubliceerd terwijl de New Cinema History pas de laatste jaren bekendheid heeft gekregen.⁸⁰

Waar Gomery de terugloop van het bioscoopbezoek vanuit een algemene economische analyse – de demand theory – onderzoekt, geeft Knulst verklaringen voor de terugloop van het bioscoopbezoek aan de hand van algemene theorieën uit de sociologie. Volgens Knulst moet men het sociale element van media niet overschatten. Knulst zegt hierover het volgende: ‘Met name moet men ervoor waken te vervallen in een reductionisme, dat cultuuruitingen alleen nog kan zien als product van sociale verhoudingen.’⁸¹ Knulst laat hiermee zien zich bewust te zijn van theoretische onderbouwing vanuit verschillende disciplines. Hiervoor noemt Knulst onder andere het belang van een analyse naar consumptiegedrag, waarvoor hij naar algemene economische theorieën verwijst.⁸²

Hofstede ten slotte, past een sociologische benadering op de Nederlandse film toe waarvoor hij onder andere de terugloop van het bioscoopbezoek bespreekt. Wat interessant is aan het onderzoek van Hofstede, is dat hij Nederlandse film benadert vanuit twee perspectieven: film als cultureel product en film als commercieel product.⁸³ Volgens Hofstede wordt op deze manier aandacht geschonken aan het geheel van praktijken dat samenhangt met filmconsumptiepatronen.⁸⁴ Doordat Hofstede film vanuit culturele en economische perspectieven benadert, laat ook hij zien zich bewust te zijn van theoretische onderbouwing vanuit verschillende disciplines. Hij beroept zichzelf hiervoor niet op algemene sociale of economische theorieën zoals Gomery en Knulst voornamelijk doen en licht de verklaringen verder niet toe. Afgezien hiervan is het interessant om zijn verklaringen naast de verklaringen van Gomery en Knulst te leggen. Zijn onderzoek is gepubliceerd in 2000 en bevat daarom mogelijk recentere inzichten dan het onderzoek van Knulst uit 1989 en het onderzoek van Gomery uit 1992.

Een laatste belangrijk verschil tussen de onderzoeken van Gomery, Knulst en Hofstede is hun onderzoeksterrein. Het onderzoek van Gomery gaat over de Verenigde Staten, het onderzoek van Knulst en Hofstede gaat over Nederland. Een vergelijking van verklaringen voor de terugloop van het bioscoopbezoek van Nederland met de Verenigde Staten is interessant omdat op deze wijze wordt onderzocht of verschillende schaalniveaus met elkaar overeenkomen. Dit levert meer evidentie voor de werking van de theorieën wanneer de verklaringen overlap met elkaar vertonen. Doordat de theorieën verschillende sociale en economische principes in acht nemen, zijn hun verklaringen bovendien vanuit verschillende disciplines onderbouwd.

⁷⁹ Gomery, *Shared Pleasures*, 83.

⁸⁰ Maltby et al., *Explorations in New Cinema History: Approaches and Case Studies*.

⁸¹ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 17.

⁸² Knulst, *Van vaudeville tot video*, Voorwoord.

⁸³ Hofstede, *In het wereldfilmstelsel*, 252.

⁸⁴ *Ibidem*.

2.4.2. Een inhoudelijke vergelijking van de verklaringen

De verklaringen voor de terugloop van het bioscoopbezoek in Nederland volgens Knulst en Hofstede lijken min of meer op de verklaringen die Gomery aandraagt voor de Verenigde Staten. De overeenkomsten van Gomery, Knulst en Hofstede laten zich het beste samenvatten in de door hen geconstateerde veranderde maatschappelijke omstandigheden vanaf de jaren vijftig als oorzaak voor de terugloop van het bioscoopbezoek. Zowel Gomery, Knulst als Hofstede bespreken de gevolgen van suburbanisatie, babyboom, welvaartsgroei en de komst van televisie. Knulst en Hofstede bespreken voor Nederland echter tevens de gevolgen van de postindustriële samenleving en verzorgingsstaat. Knulst bespreekt voor Nederland ook de gevolgen van een permissive society. Ten slotte bespreekt Knulst als enige een toegenomen criminaliteit in de avonduren als factor voor de terugloop van het bioscoopbezoek. Samengevoegd zijn dit de volgende verklaringen:

- a. Suburbanisatie
- b. Babyboom
- c. Welvaartsgroei
- d. De komst van televisie
- e. De komst van de postindustriële samenleving
- f. De komst van de verzorgingsstaat
- g. De komst van de permissive society
- h. Toegenomen criminaliteit

Ad a. Het gevolg van suburbanisatie voor de terugloop van het bioscoopbezoek wordt door zowel Gomery, Knulst als Hofstede besproken en gekoppeld aan een toename van mobiliteit. Gomery bespreekt onder suburbanisatie ook de toename van mobiliteit. Hij bespreekt dit aan de hand van het element van income: door de welvaartsgroei kon men een auto en een huis in de suburb aanschaffen. Daarnaast bespreekt hij dit aan de hand van het element van complements: de vraag naar mobiliteit voor het wonen in de suburb ging samen met de aanschaf van auto's. Knulst bespreekt de toename van mobiliteit als verandering in het consumptiepatroon. Hofstede ten slotte, koppelt suburbanisatie ook aan een toename van mobiliteit.

Gomery en Knulst verschillen bovendien in hun interpretatie van het gevolg van suburbanisatie voor de terugloop van het bioscoopbezoek. Gomery hanteert een overwegend economisch perspectief door te stellen dat de bereidheid tot een bioscoopbezoek afneemt onder invloed van toenemende kosten door het wonen in de suburb.⁸⁵ Als voorbeeld hiervan noemt hij kosten voor brandstof, parkeerkosten en een oppas.⁸⁶ Knulst hanteert hierbij een overwegend sociaal perspectief door te stellen dat de bereidheid tot een bioscoopbezoek afneemt onder invloed van

⁸⁵ Gomery, *Shared Pleasures*, 84.

⁸⁶ Gomery, *Shared Pleasures*, 84.

sterkere gezinsbindingen door het wonen in de suburb.⁸⁷ Mensen met sterkere gezinsbindingen moeten volgens Knulst meer ‘offers’ doen voor een bioscoopbezoek. Een ‘offer’ kan bijvoorbeeld bestaan uit de extra kosten voor een oppas. Mensen die alleen zijn en hiermee zwakke gezinsbindingen hebben, zijn volgens Knulst eerder bereid offers te maken omdat ze thuis geen gezelschap hebben.⁸⁸ In tegenstelling tot Gomery gaat Knulst niet enkel in op de relatie tussen kosten en bereidheid maar ook op de overweging achter deze offers. Volgens Knulst is het offer dat men voor een bioscoopbezoek moet doen relatief groot. De bioscoopvoorstellingen vinden voornamelijk ’s avonds plaats en zijn niet deelbaar in losse programmaonderdelen die op de wensen van het hele gezin aansluiten. Een attractiepark daartegenover, is de hele dag geopend en men kan individueel beslissen aan welke attractie men deelneemt. Mensen met sterkere gezinsbindingen zullen daarom eerder een bezoek brengen aan een attractiepark dan aan de bioscoop.⁸⁹

Ad b. Het gevolg van babyboom voor de terugloop van het bioscoopbezoek wordt door zowel Gomery, Knulst als Hofstede besproken en gekoppeld aan een toename van het thuisvermaak. Gomery bespreekt dit aan de hand van het element van substitution: het leven in de stad maakte plaats voor het gezinsleven in de suburb. Daarnaast bespreekt hij dit aan de hand van het element van complements: de vraag naar thuisvermaak ging samen met de aanschaf van radio en later televisie. Knulst bespreekt voor zijn onderzoek naar de verschuiving in het vermaakspatroon de toename van het thuisvermaak vanuit vrijwel elke verklaring voor de terugloop van het bioscoopbezoek.

Gomery en Knulst verschillen bovendien in hun interpretatie van gezinsgrootte voor de terugloop van het bioscoopbezoek. Knulst koppelt gezinsgrootte aan de terugloop van het bioscoopbezoek terwijl Gomery hier geen uitspraken over doet. Gomery bespreekt enkel dat men zich voornamelijk wilde richten op het stichten van gezinnen met vier, vijf of zes kinderen maar dat dit meestal resulteerde in gezinnen met twee of drie kinderen.⁹⁰ Gomery hanteert hierbij opnieuw een overwegend economisch perspectief door – aan de hand van het element van income – te stellen dat men zich richtte op het krijgen van zoveel kinderen als ze konden onderhouden.⁹¹ Hij noemt dit consumptie van kinderen: ‘Economics fit children into their models as durable goods “consumed” by parents.’⁹² Gomery doelt hiermee op de welvaartsgroei die de ‘grootschalige consumptie’ van kinderen heeft mogelijk gemaakt en de grote impact hiervan op het bioscoopbezoek. Knulst hanteert hierbij opnieuw een overwegend sociaal perspectief door te stellen dat de gezinsgrootte in relatie staat tot de periode waarin ouders vanwege kleine kinderen aan huis gebonden zijn. Bij gezinnen met twee of drie

⁸⁷ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 152.

⁸⁸ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 152.

⁸⁹ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 153.

⁹⁰ Gomery, *Shared Pleasures*, 86.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

kinderen is deze tijd gemiddeld korter dan bij gezinnen met vier of meer kinderen. Het stichten van kleine gezinnen werkt volgens Knulst ten voordele van het bioscoopbezoek.⁹³

Ad c. Het gevolg van welvaartsgroei voor de terugloop van het bioscoopbezoek wordt door zowel Gomery, Knulst als Hofstede besproken. Gomery bespreekt dit aan de hand van het element van income: een gemiddeld toegenomen salaris heeft tot welvaartsgroei geleid. Knulst bespreekt het gevolg van welvaartsgroei binnen zijn verklaring naar verandering in het consumptiepatroon.

Ad d. Het gevolg van de komst van televisie voor de terugloop van het bioscoopbezoek wordt door zowel Gomery, Knulst als Hofstede besproken. Gomery bespreekt dit aan de hand van het element van substitution: televisie ging de bioscoop substitueren. Knulst bespreekt bovendien het verliezen van nóg meer terrein van de bioscoop door de komst van buitenlandse zenders op televisie en de komst van andere manieren van vrijetijdsbesteding zoals de uitbreiding van het aantal sporten en sportaccommodaties. De komst van andere manieren van vrijetijdsbesteding is eigenlijk een aparte verklaring voor de terugloop van het bioscoopbezoek maar wordt door Knulst bij het gevolg van de komst van televisie besproken omdat het evenals televisie terrein won.

Ad e. Het gevolg van de komst van de postindustriële samenleving voor de terugloop van het bioscoopbezoek wordt door zowel Knulst als Hofstede besproken. Een verschil is echter dat Hofstede niet bespreekt hoe de komst van de postindustriële samenleving verband houdt met de terugloop van het bioscoopbezoek. Volgens Knulst heeft dit geleid tot een verschuiving van de aandacht naar meer intellectuele vormen van vermaak dan de bioscoop. Gomery bespreekt niet de gevolgen van de komst van de postindustriële samenleving, ondanks dat de Verenigde Staten tijdens deze periode ook te maken had met de komst hiervan.⁹⁴

Ad f. Het gevolg van de komst van de verzorgingsstaat voor de terugloop van het bioscoopbezoek wordt door zowel Knulst als Hofstede besproken. Dit is een maatschappelijke verandering uniek voor Nederland en wordt daarom niet door Gomery besproken.⁹⁵ Knulst bespreekt bovendien dat de komst van de verzorgingsstaat tot een geïndividualiseerd bestaan heeft geleid. Dit heeft mogelijk ten nadeel van het bioscoopbezoek gewerkt.

Ad g. Het gevolg van de komst van de permissive society voor de terugloop van het bioscoopbezoek wordt enkel door Knulst besproken. Omdat dit een Nederlandse maatschappelijke verandering betreft was te verwachten dat Hofstede de komst van de permissive society ook had besproken.

⁹³ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 93.

⁹⁴ Donald Hancock, *The United States, Europe, and Postindustrial Society* (New York: Atheneum, 1971).

⁹⁵ Jan van Deth en Jan Vis, *Regeren in Nederland: het politieke en bestuurlijke bestel in vergelijkend perspectief* (Assen: Koninklijke van Gorcum, 2006), 45.

Ad h. Het gevolg van de toegenomen criminaliteit in de avonduren voor de terugloop van het bioscoopbezoek wordt alleen door Knulst besproken. Dit was ook een verklaring voor het toegenomen thuisvermaak: mensen wilden 's avonds hun woning niet leeg achterlaten.

2.5. Eigen observatie: kanttekeningen

Er zijn ten slotte drie kanttekeningen te plaatsen bij de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede die de geldigheid van de factoren ‘televisie’, ‘auto’ en ‘permissive society’ voor de terugloop van het bioscoopbezoek op de proef stellen. Deze bespreek ik in de volgende paragrafen.

2.5.1. De geldigheid van de factor ‘televisie’ als verklaring

De eerste kanttekening kan geplaatst worden bij de geldigheid van de komst van televisie als factor voor de terugloop van het bioscoopbezoek. Zowel in de Verenigde Staten als in Nederland was de terugloop van het bioscoopbezoek al vijf jaar ingezet voordat televisie een massamedium werd: het bioscoopbezoek ging in beide landen vanaf 1946 afnemen terwijl in 1951 de eerste televisietoestellen op de markt kwamen.⁹⁶ Volgens Gomery was het aantal televisietoestellen in de Verenigde Staten vanaf 1955 groot genoeg om televisie als substitutie voor de bioscoop te zien.⁹⁷ De verklaring van televisie als substitutie voor de bioscoop moet daarom volgens Gomery in verband met de verklaringen vanuit het element van income en complements besproken worden. Volgens Hofstede werkte de televisie als katalysator: het versterkte de gevolgen van de macrosociale ontwikkelingen voor het bioscoopbezoek.⁹⁸ Volgens Knulst hadden de auditieve – zoals radio – en gedrukte media in de jaren veertig al veel terrein gewonnen voor thuisvermaak en werd dit overgedragen aan televisie. Toen de televisie zich als volgend medium aan de rij toevoegde, werd dit overwicht volgens Knulst nog groter.⁹⁹ Dat de televisie een factor was voor de terugloop van het bioscoopbezoek staat vast, maar welk verband er precies bestaat tussen de terugloop van het bioscoopbezoek en de komst van televisie volgt niet uit een vergelijking van de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede. Omdat de Rotterdamse cijfers over het aantal televisietoestellen per jaar ontbreken, wordt hier in dit onderzoek verder geen aandacht aan gewijd. Ten slotte was het in de eerste jaren na de introductie van televisie gebruikelijk om met alle burens bij iemand thuis televisie te kijken.¹⁰⁰ Het aantal televisietoestellen is daarom mogelijk niet geschikt als meetinstrument om vast te stellen wanneer televisie een massamedium werd met alle gevolgen voor het bioscoopbezoek van dien.

⁹⁶ Gomery, *Shared Pleasures*, 84 en Hofstede, *In het wereldfilmstelsel*, 58-59.

⁹⁷ Gomery, *Shared Pleasures*, 85.

⁹⁸ Hofstede, *In het wereldfilmstelsel*, 58-59.

⁹⁹ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 68.

¹⁰⁰ Philips Company, *Tien jaar televisie in Nederland* (Eindhoven: Phillips Nederland, 1958), 2.

2.5.2. De geldigheid van de factor ‘auto’ als verklaring

De tweede kanttekening kan geplaatst worden bij de geldigheid van de komst van auto's als verklaring voor de naoorlogse suburbanisatie met gevolgen voor het bioscoopbezoek van dien. Zowel Gomery, Knulst als Hofstede bespreken dat men door een welvaartsstijging een auto's ging aanschaffen waarmee de mobiliteit toenam en men zich vestigde in de suburbs. Door toegenomen mobiliteit kan men juist naar de bioscopen in de stad rijden. Volgens Gomery bleek het tegendeel omdat een bioscoopbezoek meer tijd en geld voor brandstof en parkeren kostte.¹⁰¹ Volgens Knulst bleek het tegendeel omdat een het massale autovervoer heeft geleid tot overvolle wegen en parkeerproblemen.¹⁰² Uit de eerder genoemde enquête naar de vertrekmotieven van Rotterdammers volgde dat 35% van de geënquêteerden Rotterdam verliet omdat men elders werk had gevonden.¹⁰³ Van het overige deel van de vertrekmotieven was werk geen reden om uit Rotterdam te vertrekken: een deel van mensen die in de suburbs ging wonen bleef hoogstwaarschijnlijk werken in de stad. Het rijden naar de stad zou echter volgens Gomery en Knulst tijd en geld kosten. Dit kan ook juist een verklaring zijn voor de terugloop van het bioscoopbezoek: men moest al tijd en geld aan het rijden naar het werk besteden, daardoor had men minder tijd en geld over om aan een bioscoopbezoek te besteden.

2.5.3. De geldigheid van de factor ‘permissive society’ als verklaring

De derde kanttekening kan ten slotte geplaatst worden bij de geldigheid van de opkomst van een permissive society als factor voor de verschuiving tussen uitgaan en mediagebruik: binnen een permissive society zijn volgens Knulst taboes op media en uitgaan opgeheven.¹⁰⁴ Deze verklaring spreekt in eerste instantie de terugloop van het bioscoopbezoek tegen. Dat het bioscoopbezoek desondanks afnam komt volgens Knulst doordat de bioscoop haar formele gedragscodes verloor.¹⁰⁵ Knulst bespreekt vervolgens echter dat de informele gedragscodes juist de drempelvrees bij andere bezoekers wegnemen waarmee hij zichzelf tegenspreekt. Het blijft onduidelijk hoe de opkomst van een permissive society verband houdt met de terugloop van het bioscoopbezoek. Daarnaast is het onduidelijk hoe de verzuiling in Nederland tijdens de jaren vijftig verband houdt met de terugloop van het bioscoopbezoek. Enerzijds beschrijft Knulst dat de verzuiling geen verklaring was voor de terugloop van het bioscoopbezoek tijdens de jaren vijftig. Men zag juist hierin een groeiende losbandigheid: wie naar de bioscoop ging zette zich af tegen het voorgedij van de zuilen.¹⁰⁶ Anderzijds beschrijft Knulst dat met de komst van de permissive society hierna de taboes werden opgeheven. In dit opzicht zou de verzuiling wel een mogelijke verklaring zijn voor de terugloop van het bioscoopbezoek.

¹⁰¹ Gomery, *Shared Pleasures*, 84.

¹⁰² Knulst, *Van vaudeville tot video*, 79.

¹⁰³ Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, *De trek uit Rotterdam*, 47.

¹⁰⁴ Knulst, *Van vaudeville tot video*, 87-88.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem.

3. Casusanalyse: Rotterdam gezien vanuit de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede

Aan de hand van de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede is een beeld geschetst van de oorzaken van de terugloop van het bioscoopbezoek in de Verenigde Staten en Nederland tijdens de periode 1946 tot 1970. Formeel gezien zouden we voor een casusanalyse van Rotterdam, Rotterdam kunnen benaderen vanuit deze verschillende verklaringen om te onderzoeken of dit dezelfde uitkomsten oplevert en of de verklaringen standhouden. Volgens de substitutiethese van Knulst zouden we bijvoorbeeld kunnen toetsen of in Rotterdam het aantal uren dat men per week aan een bioscoopbezoek besteed afnam en het aantal uren dat men per week aan televisie kijken besteed toenam. Voor Rotterdam bleken echter vele benodigde data – zoals tijdbudgetdata over bioscoopbezoek en televisie kijken – voor een dergelijke analyse te ontbreken. Tevens is gebleken dat de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede veel overlap vertonen, waardoor van een grote herhaling sprake zou zijn. Daarom is besloten in dit onderzoek de overlappende verklaringen voor Rotterdam te toetsen. Dit levert één overige verklaring van Knulst op, deze wordt in paragraaf 3.4. getoetst. Deze werkwijze brengt mee dat wordt onderzocht of de door Gomery, Knulst en Hofstede geconstateerde maatschappelijke omstandigheden overeenkomen met de maatschappelijke omstandigheden in Rotterdam. De gevolgen van suburbanisatie en babyboom zijn samengevoegd tot één paragraaf omdat deze cijfers in één figuur weergegeven konden worden.

3.1. Suburbanisatie en babyboom in Rotterdam

In paragraaf 2.4.2 is besproken dat zowel Gomery, Knulst als Hofstede het gevolg van suburbanisatie en babyboom voor de terugloop van het bioscoopbezoek bespreken. Figuur 2 geeft een overzicht van het aantal geboorten in Rotterdam en het aantal mensen dat zich vestigt of vertrekt uit Rotterdam per jaar voor de periode van 1944 tot 1970. Aan de hand van deze cijfers kan worden onderzocht of in Rotterdam suburbanisatie en een babyboom heeft plaatsgevonden na de Tweede Wereldoorlog. In bijlage B is een overzicht opgenomen van het aantal geboorten, gevestigden en vertrokkenen per jaar.

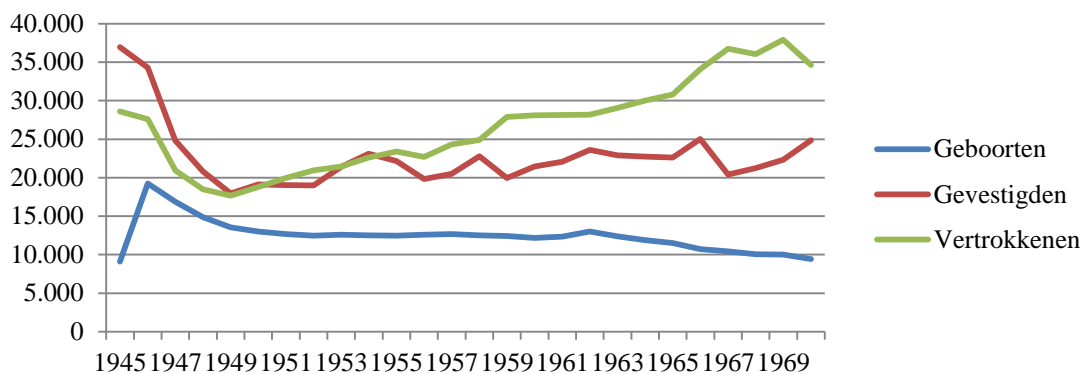
Uit het figuur blijkt dat het aantal geboorten in Rotterdam in 1946 een piek bereikt: er zijn dan 19.000 geboorten.¹⁰⁷ In de jaren hierna neemt dit aantal gestaag af. Dit komt overeen met de babyboom in geheel Nederland. Uit rapporten van het *Sociaal en Cultureel Planbureau* en het *Centraal Bureau voor de Statistiek* blijkt dat in Nederland sprake was van een babyboom: met name in de jaren '46 en '47 maar ook in de twintig jaar daarna werden aanzienlijk meer kinderen geboren in Nederland dan in de jaren voor 1946.¹⁰⁸ Uit figuur 2 blijkt dat het aantal vertrokkenen uit Rotterdam in

¹⁰⁷ Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Bezoek aan gemakkelijheidsinstellingen*, 1949-1970.

¹⁰⁸ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Babyboomers. Indrukken vanuit de statistiek*. (Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2012).

de jaren '45, '46 en '47 sterk afneemt. Dit komt niet overeen met suburbanisatie in de Verenigde Staten en geheel Nederland: in deze jaren is juist een toename verwacht. Het aantal vertrokkenen uit Rotterdam neemt vanaf het jaar 1948 gestaag toe en het aantal gevestigden in Rotterdam neemt in de jaren '46, '47 en '48 sterk af. Dit komt wel overeen met suburbanisatietrend in geheel Nederland. Vanaf de Tweede Wereldoorlog was sprake van suburbanisatie door een toegenomen inkomen, met name in de jaren zestig en zeventig.¹⁰⁹

Figuur 2: Suburbanisatie en babyboom in Rotterdam. Overzicht van het aantal geboorten, gevestigden en vertrokkenen per jaar van Rotterdam, 1945-1970.¹¹⁰

Uit figuur 2 blijkt dat het aantal mensen dat vertrok uit Rotterdam vanaf 1948 toenam en dat dit vanaf 1954 hoger lag dan het aantal mensen dat zich vestigde in Rotterdam: Rotterdam werd gaandeweg een beetje leger.¹¹¹ Dit is een aanwijzing voor suburbanisatie vanuit Rotterdam maar geen bewijs. Mensen die vertrokken kunnen zich ook hebben gevestigd in andere delen van Nederland of in het buitenland in plaats van in de suburbs van Rotterdam. Dat in Rotterdam wel degelijk suburbanisatie heeft plaatsgevonden, blijkt echter uit een rapport van de *Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw* waarin de vertrekcijfers en motieven besproken van Rotterdammers tijdens de periode 1945 tot 1959.¹¹² Dit is weliswaar slechts een deel van de onderzochte periode, maar er zijn geen redenen om aan te nemen dat dit over de periode van 1959 tot 1970 anders ligt. Uit het rapport blijkt dat de Rotterdammers zich met name vestigden in de gemeenten in de buurt van Rotterdam zoals Vlaardingen en Maassluis.¹¹³

De voornaamste redenen voor mensen om zich in de buurgemeenten van Rotterdam te

¹⁰⁹ Ries van de Wouden en Erica de Bruijne, *De stad in omtrek. Problemen en perspectieven van de vier grootstedelijke gebieden in de Randstad* (Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2001).

¹¹⁰ Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Bezoek aan gemakkelijheidsinstellingen*, 1949-1970.

¹¹¹ Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Demografische gegevens* (Rotterdam: Gemeentelijk Bureau voor de Statistiek, 1949-1970).

¹¹² Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, *De trek uit Rotterdam: Analyse der Rotterdamse vertrekcijfers en onderzoek naar de motieven der vertrokkenen* (Rotterdam: Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, 1961).

¹¹³ Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, *De trek uit Rotterdam*, 5.

vestigen waren de werkgelegenheid en de woonsituatie. Uit een enquête naar de vertrekmotieven van 718 migranten tijdens de periode 1945 tot 1959 volgt dat 35% van de geënquêteerden Rotterdam verliet omdat men elders werk had gevonden en dat 33% van de geënquêteerden Rotterdam verliet om buiten de stad beter te kunnen wonen.¹¹⁴ Een kleiner deel van de Rotterdammers verliet de stad om ergens anders in het huwelijk te treden, voor een familielid of om andere redenen.¹¹⁵ De grootste groep vertrokkenen bestond uit een volledig gezin (man, vrouw en kinderen), namelijk 33%.¹¹⁶ De tweede groep vertrokkenen bestond uit gezinnen met alleenstaande moeders, namelijk 27%.¹¹⁷ Samenlevingsverbanden zonder kinderen volgen hierna met 18% en vormen nog steeds een substantieel deel van de vertrokkenen.¹¹⁸ De twee grootste leeftijdsgroepen van de Rotterdamse vertrokkenen betreft de mensen tussen de 15-24 en 25-39 jaar met respectievelijk 23% en 34% van het totaal.¹¹⁹ In deze leeftijdsgroepen vindt gezinsuitbreiding plaats. Volgens Knulst heeft het stichten van kleine gezinnen ten voordele van het bioscoopbezoek gewerkt. Van gezinsgrootte in Rotterdam zijn echter geen gegevens bekend.

In paragraaf 2.4.2 is bovendien besproken dat zowel Gomery, Knulst als Hofstede het gevolg van suburbanisatie voor de terugloop van het bioscoopbezoek hebben gekoppeld aan een toename van mobiliteit. De auto werd in Nederland al in 1896 geïntroduceerd en was direct na de Tweede Wereldoorlog nog een schaars goed, maar vanaf 1950 groeide het autobezit jaarlijks met gemiddeld 40.000 auto's.¹²⁰ Van het autobezit in Rotterdam zijn geen gegevens bekend maar omdat is gebleken dat in Rotterdam suburbanisatie plaatsvond is dit waarschijnlijk te koppelen aan een toename van mobiliteit.

Het gevolg van babyboom voor de terugloop van het bioscoopbezoek hebben Gomery, Knulst en Hofstede gekoppeld aan een toename van het thuisvermaak. Dit thuisvermaak bestond onder andere uit de televisie, dit wordt later besproken. In Rotterdam was ook sprake van andere vormen van thuisvermaak. Zo nam bijvoorbeeld het aantal radioaansluitingen thuis vanaf 1946 jaarlijks met gemiddeld 3000 aansluitingen toe.¹²¹

De maatschappelijke omstandigheden voor Rotterdam lijken – op de suburbanisatietrend in Rotterdam tijdens de jaren '46, '47 en '48 na – wat de suburbanisatie en babyboom betreft op de constatering uit de rapporten waarmee de Rotterdamse situatie wordt vergeleken.

¹¹⁴ Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, *De trek uit Rotterdam*, 47.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, *De trek uit Rotterdam*, 57.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, *De trek uit Rotterdam*, 47.

¹¹⁹ Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, *De trek uit Rotterdam*, 10.

¹²⁰ Jan van Ours, *Gezinsconsumptie in Nederland 1950-1980* (Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, 1985), 104.

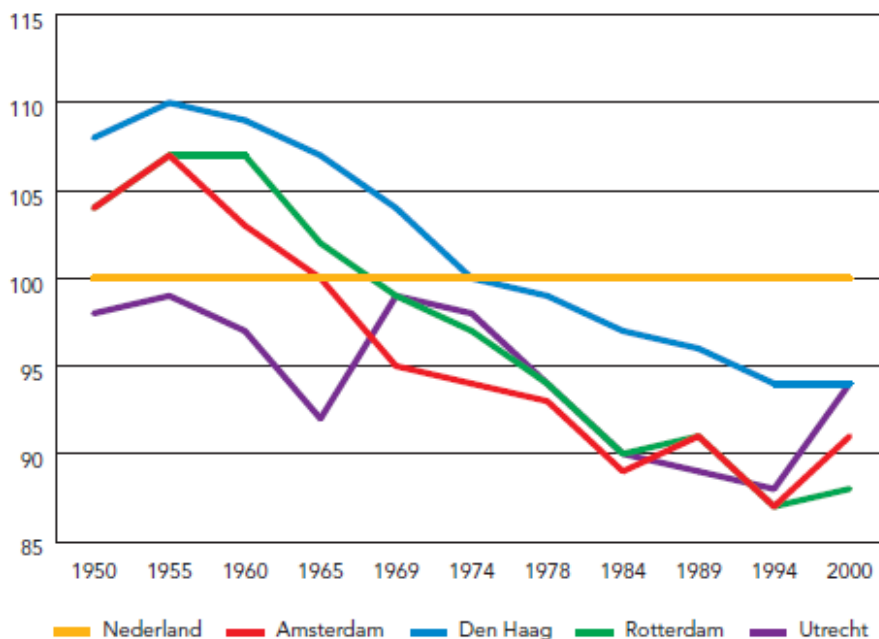
¹²¹ Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Radiodistributie* (Rotterdam: Gemeentelijk Bureau voor de Statistiek, 1949-1970).

3.2. Welvaartsgroei in Rotterdam

In paragraaf 2.4.2 is besproken dat zowel Gomery, Knulst als Hofstede het gevolg van welvaartsgroei voor de terugloop van het bioscoopbezoek bespreken. Uit een inventarisatie van de gegevens van Rotterdam ontbreken cijfers over het gemiddeld inkomen per persoon per jaar. Wel geven de jaarrapporten van de Gemeente Rotterdam een overzicht van het gemiddeld spaarsaldo per persoon per jaar.¹²² Volgens Gomery kon men tijdens de Tweede Wereldoorlog het geld aan weinig zaken uitgeven, maar veranderde dit met het eind van de oorlog.¹²³ Dit zou betekenen dat het gemiddeld spaarsaldo per persoon per jaar vanaf 1945 is afgenomen. Uit de cijfers over het gemiddeld spaarsaldo blijkt echter geen trend af te leiden. Bovendien zijn cijfers over het gemiddeld inkomen per persoon per jaar nodig om conclusies te trekken over een welvaartsstijging onder de Rotterdammers.

In een rapport van het *Centraal Bureau voor de Statistiek* staat een grafiek met het gemiddeld besteedbaar inkomen van de vier grote steden – Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht – van Nederland voor de periode 1950 tot 2000.¹²⁴ Figuur 3 toont deze grafiek.

*Figuur 3: Ontwikkeling besteedbaar inkomen in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht, 1950-2000 (indexcijfers; Nederland = 100)*¹²⁵

¹²² Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Spaarbank te Rotterdam* (Rotterdam: Gemeentelijk Bureau voor de Statistiek, 1949-1970).

¹²³ Gomery, *Shared Pleasures*, 85.

¹²⁴ "Dienst Onderzoek en Statistiek: Inkomensontwikkeling in Amsterdam," Os.amsterdam.nl. Geraadpleegd via: http://www.os.amsterdam.nl/pdf/2006_factsheets_5.pdf.

¹²⁵ Ibidem.

Het gemiddeld besteedbaar inkomen zegt iets over de daadwerkelijke koopkracht van mensen: een hoger inkomen leidt niet tot een welvaartsstijging als goederen en diensten ook stijgen in prijs.¹²⁶ Uit figuur 3 blijkt dat het gemiddeld besteedbaar inkomen in Rotterdam tot de jaren zestig is toegenomen. De ontwikkeling van het inkomen in Rotterdam ligt bovendien steeds boven het landelijk gemiddelde. Vanaf de jaren zestig nam het besteedbaar inkomen in Rotterdam af. Volgens een rapport van het *Centraal Bureau voor de Statistiek* werd dit met name veroorzaakt door suburbanisatie. Vooral de gezinnen met relatief hoge inkomens verlieten de steden, waardoor de samenstelling van de bevolking veranderde: het aandeel alleenstaanden en allochtonen steeg. Omdat deze bevolkingsgroepen een relatief laag inkomen hebben, bleef de inkomensontwikkeling in de grote steden achter.¹²⁷ Dit komt overeen met Gomery, volgens Gomery verlieten met name de gezinnen met midden tot hoge inkomens de steden.¹²⁸

Toch blijkt de welvaartsgroei in Rotterdam niet geheel overeen te komen met de welvaartsgroei zoals Gomery, Knulst en Hofstede beschrijven in hun verklaringen. In Rotterdam blijkt namelijk geen direct verband te zijn tussen welvaartsgroei en suburbanisatie. Vanaf de jaren zestig nam het gemiddeld besteedbaar inkomen af. Wanneer dit een gevolg zou zijn van het vertrek van suburbanisatiegezinnen zou dit moeten betekenen dat pas vanaf de jaren zestig suburbanisatie uit Rotterdam plaatsvond. In de vorige paragraaf is echter het tegendeel gebleken: suburbanisatie uit Rotterdam zette in vanaf het jaar 1948.¹²⁹ Voor de periode 1948 tot 1960 speelde daarom mogelijk een andere factor in Rotterdam een rol. In het rapport van de *Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw* wordt beschreven dat tijdens deze periode voornamelijk de mensen met lage inkomens en zonder beroep uit Rotterdam vertrokken.¹³⁰ Dit zou kunnen kloppen want op deze wijze is het gemiddeld besteedbaar inkomen op peil gebleven, terwijl er wél sprake was van suburbanisatie. Omdat de terugloop van het bioscoopbezoek in Rotterdam vanaf 1949 – en waarschijnlijk al vanaf 1946 – was ingezet, bezochten in Rotterdam waarschijnlijk juist deze mensen regelmatig de bioscoop.

De maatschappelijke omstandigheden voor Rotterdam komen om deze redenen wat de inkomstenstijging betreft niet volledig overeen met de constatering uit de rapporten waarmee de Rotterdamse situatie wordt vergeleken.

¹²⁶ “Betekenis-Definitie: Betekenis Koopkracht,” Betekenis-Definitie.nl. Geraadpleegd via: <http://www.betekenis-definitie.nl/Koopkracht>.

¹²⁷ “Dienst Onderzoek en Statistiek: Inkomensontwikkeling in Amsterdam,” Os.amsterdam.nl. Geraadpleegd via: http://www.os.amsterdam.nl/pdf/2006_factsheets_5.pdf.

¹²⁸ Gomery, *Shared Pleasures*, 83.

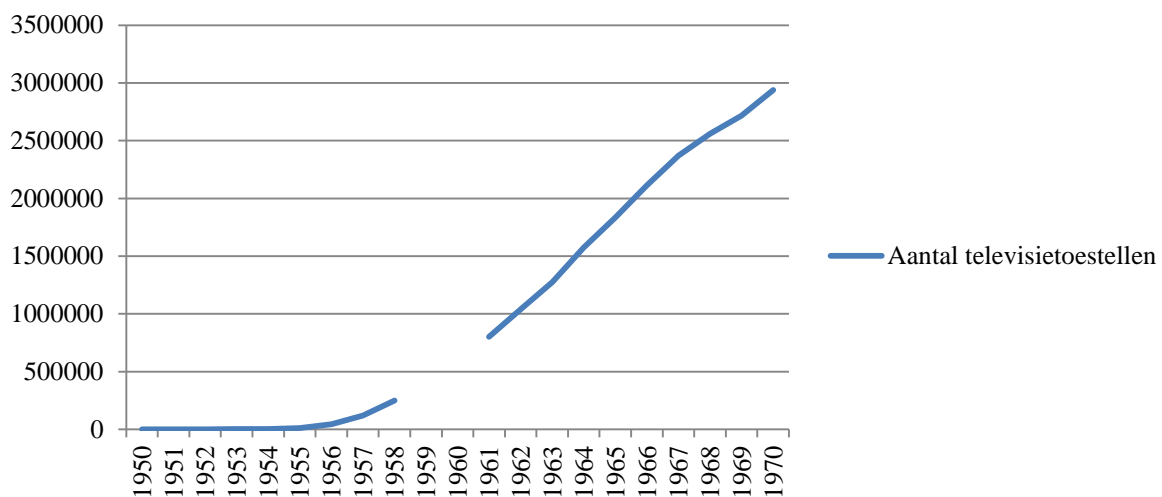
¹²⁹ Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Bezoek aan vermakelijkheidsinstellingen*, 1949-1970.

¹³⁰ Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, *De trek uit Rotterdam*, 43.

3.3. De komst van televisie in Rotterdam

In paragraaf 2.4.2 is besproken dat zowel Gomery, Knulst als Hofstede het gevolg van de komst van televisie voor de terugloop van het bioscoopbezoek bespreken: televisie werd in de loop van de jaren vijftig een substitutie van de bioscoop. Uit een inventarisatie van de gegevens van Rotterdam blijkt dat geen cijfers bekend zijn over het aantal televisietoestellen per jaar vanaf de introductie van televisie in 1951. Het aantal televisietoestellen in Nederland per jaar is wel bekend. Figuur 4 geeft een overzicht van het aantal televisietoestellen per jaar in Nederland.¹³¹ De jaren '59 en '60 ontbreken. In bijlage C is een overzicht opgenomen van het aantal televisietoestellen per jaar. Uit dit figuur blijkt dat het aantal televisietoestellen in Nederland een sterke groei heeft gekend.

Figuur 4: Aantal televisietoestellen per jaar in Nederland, 1951-1970¹³²

Uit Figuur 3 in paragraaf 3.2. is af te lezen dat het gemiddeld besteedbaar inkomen in Rotterdam tot 1967 hoger was dan het gemiddeld besteedbaar inkomen in geheel Nederland.¹³³ Een vergelijkbare trend deed zich voor in Amsterdam, Den Haag en Utrecht.¹³⁴ Mogelijk is het aantal televisietoestellen in steden als Rotterdam als gevolg hiervan in sterkere mate toegenomen vergeleken met het aantal televisietoestellen op het platteland. Volgens een rapport van het *Centraal Bureau voor de Statistiek* was met name in 1957 en 1958 sprake van een sterke toename van het aantal televisietoestellen in de grootste gemeenten waartoe de genoemde steden behoren.¹³⁵ Om dit te illustreren toont het rapport een grafiek van het aantal nieuwe televisietoestellen per het aantal inwoners in 1957 en 1958. Figuur 5 toont deze grafiek.

¹³¹ Philips Company, *Tien jaar televisie in Nederland* (Eindhoven: Phillips Nederland, 1958), 2 en cijfers uit jaarverslagen van de Nationale Bioscoopbond in Barry Raymakers, *Verstrooiing na Noeste Arbeid: Bioscopen en Bioscoopbezoek in Rotterdam 1945-1979* (Rotterdam: Erasmus Universiteit, 1989), 100.

¹³² Ibidem.

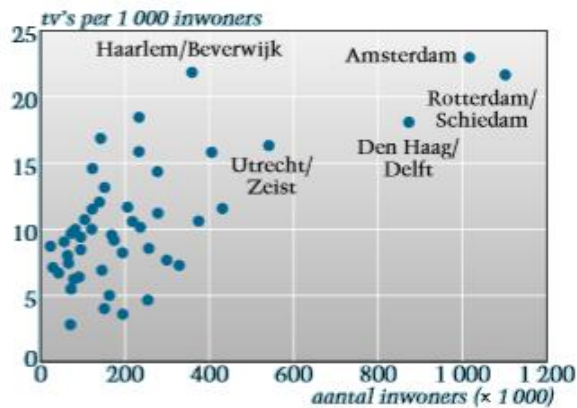
¹³³ "Dienst Onderzoek en Statistiek: Inkomensontwikkeling in Amsterdam," Os.amsterdam.nl.

http://www.os.amsterdam.nl/pdf/2006_factsheets_5.pdf.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Vroeger en nu: Vermaakconsumenten* (Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2001), 25.

Figuur 5: Aantal nieuwe televisietoestellen per het aantal inwoners, 1957 en 1958 ¹³⁶

Uit figuur 5 blijkt dat het aantal nieuwe televisietoestellen in de steden inderdaad hoger lag dan het aantal nieuwe televisietoestellen in de kleinere steden en op het platteland. In Rotterdam (en Schiedam) vond in de jaren 1957 en 1958 een toename plaats van gemiddeld tweeëntwintig nieuwe televisietoestellen per 1000 inwoners.¹³⁷

Wat betekende dit voor de terugloop van het bioscoopbezoek in Rotterdam? Wanneer het aantal televisietoestellen in steden in sterkere mate is toegenomen vergeleken met het aantal televisietoestellen op het platteland, zou dit betekenen dat in de steden de impact van de komst van televisie groter was dan op het platteland. Hier zijn echter een aantal kanttekeningen bij te plaatsen. Figuur 5 dekt slechts twee jaren van mijn onderzoeksperiode, de jaren '57 en '58. Bovendien is onbekend wanneer de suburbanisatiegezinnen een televisie aanschafte – vóór of ná het verhuizen naar de suburb – en of de suburbs als deelgemeenten van de steden worden gezien of als dorp op het platteland. Tenslotte waren de bioscopen voornamelijk in de steden gevestigd en zal daarom het substitutie effect hier zwaarder hebben meegespeeld.¹³⁸

In paragraaf 2.4.2 is bovendien door Knulst besproken dat de bioscoop nóg meer terrein verloor door de komst van buitenlandse zenders op televisie en de komst van andere manieren van vrijetijdsbesteding. Omdat het zenderaanbod een nationaal gereguleerd werd, geldt dit ook voor Rotterdam. Daarnaast was in Rotterdam sprake van andere manieren van vrijetijdsbesteding naast televisie. Dit blijkt uit de jaarrapporten van de gemeente Rotterdam: in de loop van de jaren vijftig neemt het aantal afgestempelde toegangsbewijzen voor diverse sporten toe.¹³⁹

¹³⁶ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Vroeger en nu: Vermaakconsumenten* (Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2001), 25.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Vermakelijkheden* (Rotterdam: Gemeentelijk Bureau voor de Statistiek, 1949-1970).

De maatschappelijke omstandigheden voor Rotterdam komen wat de komst van televisie betreft overeen met de constatering uit de rapporten waarmee de Rotterdamse situatie wordt vergeleken. De impact van de komst van televisie was waarschijnlijk groter in een stad als Rotterdam dan op het platteland.

3.4. Toegenomen criminaliteit in Rotterdam

Ten slotte de criminaliteit in de avonduren die het bezoeken van de bioscoop minder aantrekkelijk zou maken: een verklaring die enkel door Knulst wordt aangedragen. Uit een inventarisatie van de gegevens van Rotterdam blijkt dat het aantal misdrijven jaarlijks is toegenomen, met name het aantal diefstallen. Het aantal misdrijven waarvan kennis is genomen door de politie bedroeg in 1950 iets meer dan 11.500.¹⁴⁰ In 1960 was dit aantal gestegen tot ruim 18.000 en in 1970 tot bijna 32.000 misdrijven.¹⁴¹ Het is echter niet bekend of de misdrijven voornamelijk tijdens de avonduren gepleegd werden.

¹⁴⁰ Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Criminaliteit* (Rotterdam: Gemeentelijk Bureau voor de Statistiek, 1949-1970).

¹⁴¹ *Ibidem*.

4. Conclusie

Het uitgangspunt van dit bachelor eindwerkstuk was het vinden van een geldige verklaring voor de terugloop van het bioscoopbezoek in Rotterdam. Dit is onderzocht aan de hand van de geldigheid van bestaande verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede. Aan de hand van de verklaringen van Gomery is de Nederlandse situatie vergeleken met de Amerikaanse situatie. De verklaringen van Knulst bleken op sommige vlakken gedetailleerder dan de verklaringen van Gomery en Hofstede. De recentere verklaringen van Hofstede ten slotte, bleken overeen te komen met de verklaringen van Gomery en Knulst. Uit dit onderzoek is gebleken dat de door Gomery, Knulst en Hofstede gegeven verklaringen in enige mate ook op de maatschappelijke omstandigheden van Rotterdam van toepassing zijn. Hun theorieën bieden samen een goed vertrekpunt om inzicht te krijgen in filmconsumptiepatronen en de terugloop van het bioscoopbezoek. Uit de casusanalyse van Rotterdam is – met enkele slagen om de arm – gebleken dat in Rotterdam zowel sprake was van suburbanisatie, babyboom, welvaartsstijging, de komst van televisie en een toegenomen criminaliteit. Daarnaast zijn er geen redenen om aan te nemen dat de invloeden van de postindustriële samenleving, de verzorgingsstaat en de permissive society voor geheel Nederland, niet in Rotterdam speelden.

Zoals ik al zei: met enkele slagen om de arm. Uit dit onderzoek is namelijk ook gebleken dat de verklaringen op sommige vlakken onduidelijk zijn of zichzelf tegenspreken en dat de maatschappelijke omstandigheden volgens de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede op een drie punten afwijken van de maatschappelijke omstandigheden in Rotterdam vanaf 1946.

Ten eerste is gebleken dat in Rotterdam sprake was van suburbanisatie vanaf 1948. Dit is drie jaar later dan volgens de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede en vormt daarom aanleiding voor een bijstelling van hun verklaringen. De terugloop van het bioscoopbezoek in Rotterdam was toen al ingezet. Voor een vervolgonderzoek is het daarom interessant te onderzoeken of de verklaringen tekort schieten of dat Rotterdam wellicht afwijkt van het patroon.

Ten tweede is gebleken dat de welvaartsstijging, volgend uit een toegenomen inkomen, in Rotterdam vanaf de jaren zestig afnam terwijl hier volgens de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede een toename werd verwacht. In Rotterdam bleek geen direct verband te zijn tussen welvaarts groei en suburbanisatie: tot aan 1960 verhuisden met name de mensen met relatief lage inkomens uit de stad. De verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede zouden hier bijgesteld kunnen door uitspraken over het inkomensniveau van de suburbanisatiegezinnen te schrappen. In plaats daarvan zou men kunnen onderzoeken of het gemiddeld inkomen in de suburbs toenam. Daarbij gaat het niet enkel om een toegenomen inkomen maar om een toegenomen *besteedbaar* inkomen dat tot een welvaartsstijging leidt.

Ten derde is gebleken dat de impact van de komst van televisie waarschijnlijk groter was in steden als Rotterdam dan op het platteland. Dit zou ook in de theorie opgenomen kunnen worden maar moet daarvoor eerst nader onderzocht worden.

Al met al kan geconcludeerd worden dat de verklaringen van Gomery, Knulst en Hofstede – na een bijstelling – ook geldig zijn voor Rotterdam tijdens de periode 1946 tot 1970. De terugloop van het bioscoopbezoek in Rotterdam tijdens de periode 1946 tot 1970 is te verklaren aan de hand van de veranderde maatschappelijke omstandigheden van dezelfde periode.

Bibliografie

Berg, Henk. *Over stallet en parket. Rotterdam en het witte doek. Een populair-historisch overzicht van de Rotterdamse en Schiedamse bioscopen. 1896-1996*. Rotterdam: Ad. Donker, 1996.

“Betekenis-Definitie: Betekenis Koopkracht,” Betekenis-Definitie.nl. Geraadpleegd via: <http://www.betekenis-definitie.nl/Koopkracht>.

Centraal Bureau voor de Statistiek, *Babyboomers. Indrukken vanuit de statistiek*. Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2012.

Centraal Bureau voor de Statistiek, *Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2014.

Centraal Bureau voor de Statistiek, *Vijftientig jaren statistiek in tijdreeksen*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1984.

Centraal Bureau voor de Statistiek, *Vroeger en nu: Vermaakconsumenten*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2001.

Deth, van, Jan en Jan Vis, *Regeren in Nederland: het politieke en bestuurlijke bestel in vergelijkend perspectief*. Assen: Koninklijke van Gorcum, 2006.

“Dienst Onderzoek en Statistiek: Inkomensontwikkeling in Amsterdam,” Os.amsterdam.nl. Geraadpleegd via: http://www.os.amsterdam.nl/pdf/2006_factsheets_5.pdf

Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, *De trek uit Rotterdam: Analyse der Rotterdamse vertrekcijfers en onderzoek naar de motieven der vertrokkenen*. Rotterdam: Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, 1961.

Gomery, Douglas. *Shared Pleasures: A History of Movie Presentation in the United States*. Madison: University of Wisconsin Press, 1992.

Hancock, Donald. *The United States, Europe, and Postindustrial Society*. New York: Atheneum, 1971.

Hofstede, Bart. *In het wereldfilmstelsel: Identiteit en organisatie van de Nederlandse film sedert 1945*. Rotterdam: Delft Eburon, 2000.

Knulst, Wim. *Van vaudeville tot video: Een empirisch-theoretische studie naar verschuivingen in het uitgaan en het gebruik van media sinds de jaren vijftig*. Rijswijk: Sociaal Cultureel Planbureau, 1989.

Maltby, Richard., Daniël Biltereyst en Philippe Meers. *Explorations in New Cinema History: Approaches and Case Studies*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2011.

Mankiw, Gregory. *Principles of Economics*. Nashville: South-Western Cengage Learning, 2007.

Philips Company, *Tien jaar televisie in Nederland*. Eindhoven: Phillips Nederland, 1958.

Raymakers, Barry. *Verstrooiing na Noeste Arbeid: Bioscopen en Bioscoopbezoek in Rotterdam 1945-1979*. Rotterdam: Erasmus Universiteit, 1989.

Ours, van, Jan. *Gezinsconsumptie in Nederland 1950-1980*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, 1985.

Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Bezoek aan gemakheidsinstellingen*. Rotterdam: Gemeentelijk Bureau voor de Statistiek, 1949-1970.

Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Criminaliteit*. Rotterdam: Gemeentelijk Bureau voor de Statistiek, 1949-1970.

Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Demografische gegevens*. Rotterdam: Gemeentelijk Bureau voor de Statistiek, 1949-1970.

Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Radiodistributie* (Rotterdam: Gemeentelijk Bureau voor de Statistiek, 1949-1970).

Statistische Mededeelingen der Gemeente Rotterdam, *Spaarbank te Rotterdam* (Rotterdam: Gemeentelijk Bureau voor de Statistiek, 1949-1970).

Sociaal en Cultureel Planbureau, *Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2008.

United States Census Bureau, *Historical demographical data of the whole country: Population Statistics*. New York: United States Census Bureau, 2000.

U.S. Statistical Abstract, *Cinema attendance*. United States Census Bureau, 1997.

Wouden, van de, Ries en Erica de Bruijne, *De stad in omtrek. Problemen en perspectieven van de vier grootstedelijke gebieden in de Randstad* Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2001.